

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Author: BOP Consulting «Mapping the creative industries: a toolkit», 56 p., 11-16 p.
2. Г. Байжанова «Как кинематограф Южной Кореи стал одним из самых популярных в мире» kursiv media Kazakhstan-нан алынған
3. 민호아(베트남, 리오동 기준/h) «한국 라면 수출이 사상 최대치를 기록했다» 22.11.2023
4. Л.С. Жунусова «Инновации в креативной индустрии в Центральной Азии: примеры успешных стартапов и интересные технологии», специальность «Компьютерные и информационные науки»
5. Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики (Россия, Москва); «Выживает самый эффективный: как Республика Корея стала мировым экономическим лидером»

ӘОЖ 314.8

БАТЫС ҚЫТАЙ НЕМЕСЕ СИНЬЦЗЯН ҚАЗАҚТАРЫ ХАҢЫНДАҒЫ ДЕРЕКТЕР

Макишев Рауан Мағауяұлы

makisevrauan@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ,

Халықаралық қатынастар факультетінің магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – К.М. Ильясова

Ғылыми әдебиетте Тянь-Шань тауларынан бастап Монғолияға дейін созылып жатқан ұланғайыр территория Уйғурия, Ұйғырстан, Түрк қағанаты, Ұйғыр қағанаты, Шығыс Түркістан атауларымен аталады. Мұстафа Шоқайдың мұраларында Синьцзян халықтары тұтас түркі-мұсылман халқы ретінде «шығыстүркістандықтар» деп айтылады.

Қытайлық Түркістан атауының Батыс Қытай немесе Синьцзян (бұл сөздің нақтылы қытайша айтылуы «Чинг-Джаг» - («Tching-Djang»), аудармасы «жаңа облыс», «жаңа провинция» мағынасын береді. Бұл атау елге Якуббек Аталық Ғазының жетекшілігімен болған мұсылман қозғалысынан кейін, бұл елдің қайта бірігуі мен толық бейбітшілік орнағаннан кейін, яғни 1884 жылы берілген. Ресей өзінің түркістандық иеліктеріндегі көтерілістердің таралуынан сескеніп, Құлжа қаласын иемденіп (1865 ж.), қайтадан 1871 жылы Қытайға береді, ол үшін Қытаймен шекаралас жерлердің барлығында салықсыз сауда жасау құқығын алады. Бұл уақытта (1865-1871 жж.) Ресей билігі Түркістанда толық бекітілмеген еді. Қазіргі Түркменстан, Хиуа хандығы әлі жаулап алынбаған болатын, номиналды түрде Қокан хандығы өмір сүріп жатты. Қайтадан біріктірілген ұланғайыр және байтақ бай аймақ болып саналатын Түркістан әлі де келімсектерге қарсы көтерілістерге тұнып тұрған еді. Сондықтан Ресей әскери қимылдар алаңын шектеуі тиіс болды, сөйтіп ол иеленген Құлжа қаласын Қытайға қайтаруға бел буады, жоғарда айтылғандай салықсыз сауда құқығын Қытайлық Түркістан мен Монғолияда ғана емес, жалпы Қытаймен жапсарлас жерлердің бәрінде орнатуға көндіреді. Синьцзянның 5 млн. халқының ішінде түрік тегінен шыққан мұсылмандар 75 пайызды құрайды. Қалған бөлігін қытайлықтар мен монғолдар иемденеді.

Синьцзянның әкімшілік құрылысы 8 губернияға бөлінген: Үрімші, Шәуешек, Құлжа, Қарашахар (Karashehir), Алтай, Қашқар, Ақсу және Хотен. Әрбір губернияның басында азаматтық губернатор (Тао-ун) тұрады. Губерниялар ұсақ бірліктерге, кантондарға бөлінеді, оларды сугувернерлер – «Hsien-Tchang» басқарады. Барлық провинциялардың басында бастық отырады

және ол бас қолбасшы «Tching-chon-jeng» болады. Синьцзянның астанасы Үрімші қаласы болып қалды [1, 399-404 бб.].

Шекаралас Қытайға бас сауғалап барған босқындар Шыңжаңның алты аймағына – Іле, Тарбағатай, Алтай, Қашқар, Ақсу және Байынғұлын аймақтарына шашырай орналасты. Оның ішінде босқындар ең көп барған аймақтар Іле мен Тарбағатай болды. Шамамен 200 мыңдай босқын Іле аймағын паналаған [2]. Ал қытай тарихшысы Су Бэйхайдың мәліметтеріне сүйенсек, 1916 жылы Синьцзянға қашып өткен қазақ, қырғыз, өзбек, дүнгендердің саны 300 мыңнан асқан. Солардың ішінде қазақтардың саны ең көп болған [3, 106 б.].

Патшалық Ресей үкіметі 1916 жылғы көтеріліс кезінде Синьцзянға қашып өткен түрлі ұлт өкілдеріне қарата шектен асқан қырғындау саясатын қолданды. Осы жылдың 19 қазан күні таңсәріде «екі зеңбірек сүйреткен 500-ден астам орыс әскері Янчжа деген жерден бастап атқылағаннан Нарынқолға, яғни қолбасшылары тұрған қарауылға дейін келген. Өздері байыз тапқанша зеңбірекпен дүркін-дүркін атқылап, Ресейлік қазақтардан кәрі-жас, үлкен-кіші демей талай адамды қырып салады... қазақтар өлген-тірілгеніне қарамай Қытай шекарасы ішіне келіп кіреді». Ресей командирлері өз тарапынан Қытайдың шекара қарауылына 5 адам жіберіп: «Ресейде бүлік тудырған қазақтар Қытайға кірді. Бірақ, оларды ұрып-соқпай, өлтірмей өздеріне қайтарып беруді» сұраған [3, 107 б.].

1916 жылдың желтоқсанында Ресей тарапы Қытай шекарасы ішіне әскер кіргізіп Қаракөлде қашқын жұрттың атаманы ағайынды-інілі Сабдановтарды ұстамақ болғаны туралы хабарды естіген соң, дереу 31 желтоқсанда Пекин үкіметіне телеграмма жолдап, Ресей тарапымен дипломатиялық арналар арқылы сөйлесуді, олардың қарулы күшпен шекарадан кіруіне жол бермеуді талап етеді. Ал, 1917 жылдың 3 ақпанында Қашқардағы Ресейдің бас консулы Қытай тарапынан жазған бір нотада «Ресей құзырындағы Жетісу өлкесінде бүлік тудырған қазақтардың атамандарын ұстауға жердемдесулерін өтініп, Шағыр бастаған 54 адамның аты-жөнін жібереді» [3, 108-109 бб.].

Алайда, патшалық Ресей өз еліне қайтып барған қазақтарды жалғасты түрде жаппай қырғындады. Сондықтан олардың бір бөлігі Ресей шегіне өтуін өтіп алып, қайта қашып келді. Ол туралы деректерде былай делінеді: «Еліне қайтқан бұрұттар (бұрұттар – қырғыздар) Қаракөл, Баскөл және Зукке жетісімен орыстардың аяусыз қырғындауына тап болады. Он күннің алдында Байделік деген жерде еліне қайтқан бұрұттардың 123 отбасы қырғындалды. Алдыңғы жолы еліне қайтқан қазақтардың бір легі Қаракөл станциясына жеткенде олардың арасынан 700 адам орыстар қолынан атып өлтірілді». Сондықтан, еліне әлі қайта қоймаған бұрұттар өлсе де олай барудан бас тартты немесе жаппай қайтатын уақыттарын кешеуілдетте берді.

Жалпы алғанда, 1916 жылдың соңғы жарымынан бастап ресейлік Орта Азиядан Синьцзянға қашып өткен қазақ, қырғыз босқындарының саны 300 мыңнан асып, олар Тарбағатай, Іле, Ақсу, Қашқар қатарлы аймақтарға бытырай қоныс тепті. Сондай-ақ Сауан, Манас секілді жерлерге дейін ішкерілеп кірді. Олар «малшылардың жайлымын күшпен басып алды немесе жәй халықтың мал-мүлкін тартып алды. Қайда барса сол жерде бұлап-талау жүргізді» [3, 113-114 бб.].

Қытайға босқан қазақ-қырғыздардың хал-жайы өте мүшкіл болғанын Қапалдан Құлжаға барып келген Молдағали деген мұғалім жігіттің мынадай мәліметтері де айғақтайды: «Қазірде олар топалаң тиген қойдай аштан өліп жатыр, өлгендерін көмуге де халдері келетін емес. 3-4 мыңдай кісі Құлжа, Көз шаһарларына келіп, тіленшілікпен күн көріп, аштан өлуден аман... аз-аздан болмаса, көп өлімі жоқ. Құлжадан 130 шақырым жерде аштан өлу көп». Осындай ауыр жағдайдың куәсі болған ол Құлжа мұсылмандарының атқару комитетіне (төрағасы Садық Ювашев) телеграф арқылы мұсылманы көп қалаларға аш қырғыздар халін баяндап, жәрдем беруін өтінеді. Бұл өтініш Құлжа мұсылмандары тарапынан қолдау тауып нақты іс-шаралар жасалды. Бұған Найманқожа баласының «Бұл қырғыздардың халі корей мұсылмандарының аштық, жалаңаштық күйін газеттерге ерте жазып, бүтін Россия мұсылманы жылу жиып, көптеп-көмектеп аштық, жалаңаштық өлімінен құтқарды. Ал, қырғыздардың 6-7 ай аш-жалаңаштығын

ешкім білмеген. Құлжадағы оқыған білімді ноғай ағайындардың қырғыз халін газеттерге жазып, әшкере қылып, жәрдем жиюға ертерек ұмтылғандарына іш ауырғандай болады. Бәрі бірдей қарындас, өліп жатқанда пайда тигізбегенде, қашан пайда тигізбек» [4].

Қытайға географиялық жағынан жақын орналасқан Жетісу өңірінен шыққан Алаш қайраткері Ы.Жайнақовтың мәліметтері бойынша «Жетісудан, Самарқаннан, Қаратөбеден һәм басқа орындардан әскер басы хабар алды. Қазақ ішінде бүліншілік шыға бастады. Жер жайғастырушы мекемелердің (переселенческое управление) адалдықты аттап, жер алу әдісінің салдарынан шыққан» деген жеделхатқа Жетісу облыстық қазақ съезі өкілдері наразылық білдіріп, «ондай дәйегі жоқ, өтірік хабарларды ескі тәртіпті жақтаушылардың барша Түркістанды, болмаса Жетісуды жырмалап, мұндағы жергілікті жұрттарға, оның ішінде қазақтарға бостандық дәмін татқызбай, бұрынғыдай езілген, тапталған, құлдық күйінде қалдырмақ ниетінен туған қулық пен сұмдықтары» болған [5].

Ресей империясының ресми өкілдері бұл жағдайда «халықтың өзін-өзі қорғауы үшін әзірге оларға қару берудің қажеті жоқтығын, бірақ пункттер бойынша әскер ұстау керектігін, себебі поселкелердегі орыс халқының қорғансыз отырғанын, Қапалдан Ілеге дейінгі аралықта селолардың көптігін, ал солдаттардың мүлдем жоқтығын» алға тартып, ол жаққа, әсіресе Қоғалыға әскер қою керектігін, Лепсі халқының уезді қорғауға дайын екенін, олардың 1916 жылғы көтерілістен кейін сескеніп қалғанын, сондықтан әр пунктте 200 солдаттан жергілікті халықтың пәтерлеріне солдаттар жібергілері келетінін, ондағы мақсат былтырғы оқиғалардың қайталанбауынан сақтану екенін, Отанды қорғау мақсатында Жетісу облысындағы гарнизондарды күшейту керектігін, оларды керекті пункттерге және пәтерлерге жіберу керектігін, мұсылмандардың кейбір жекелеген тұлғаларының қызметін бақылауға алу керектігін» баса көрсеткен [6, 71-74 шп.]. Отарлаушы елдің өкілдері ұлтаралық қатынастар мәселесінде жергілікті ұлттардан гөрі орыстардың мүддесі мен құқықтарын қорғаштап, қазақ халқының бүтіндігін ойлап жүрген зиялыларымызға сенімсіздік танытады.

«Қытай ауған қырғыз 1917-ші жылғы 28-ші ақпанда ауған қырғыз кейін еліне қайтты. Малдан таза айырылады, ауған елдің жүзден сексені өлді де, жиырмасы ғана қайтып келді. Ауған ел егіннен, бақтан, жоңышқадан таза айырылды. Өртенген қора, ойрандалған орнына келді, аш та, жалаңаш та өзі болды [7, 15-16 бб.].

Өткен ғасырдың басындағы соғыс, көтеріліс, революция жағдайындағы қиыншылықтарға қарамастан, 1916 жылғы оқиғаларға байланысты туындаған елдегі бүліншілік, босқыншылық, ұлтаралық шиеленістер сияқты мәселелерді оң шешуге ат салысты аш-жалаңаш босқындарға жылу жинап, қаражат көздерін іздестірді Отаршылдыққа қарсы күрестің «ымыраға келу» сияқты жаңа жолдарын ұсынған көш басшылары «маусым жарлығына» көну арқылы, қалайда халқын «16-ның қырғынынан» құтқарып қалуды көздеді. Ресейдегі Уақытша үкімет жағдайында дербес әрекетке көшкен қазақ зиялылары бұл мәселені арнайы қарастырып, 1916 жылғы оқиғалардың салдарымен күресті.

Қазіргі кезеңде Орталық Азияда босқындар мәселесі бойынша іргелі және қолданбалы зерттеулер жеткілікті. Солардың бірі Қырғызстандағы Айгине мәдени-зерттеу орталығының бастамасымен Орталық Азиядағы 1916 жылғы көтерілістің 100 жылдығы аясында (1916-2016 жж.) «1916 жылғы көтеріліс және ортақ академиялық платформалар құру, этникалық және саяси сезімтал тақырыптар бойынша білім алмасу және тарату үшін Орталық Азиядағы академиялық қауымдастықтар бірлестігі» («Объединение академических сообществ в Центральной Азии для получения новых знаний по Восстанию 1916 года и создания общих академических платформ для обмена и распространения знаний по этнически и политически чувствительным темам») іске асырылды [8]. Бұл жобанда қырғыздар Қытайға босып кеткен ата-бабаларының 2-3 ұрпақтарынан алынған сұхбаттар арқылы тың мәліметтер жинақталды. Соның нәтижесінде, Батыс Қытай немесе Синьцзян қазақтары туралы «жадтағы тарих» арнайы зерттеу объектісіне айналды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шоқай М. Китайский Туркестан /Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. – Алматы: Дайк-Пресс, 2013. – VI том. – 524 бет + 4 бет жапсырма.
2. Апашева С.Н. Жетісу қазақтарының 1916 жылғы босқыншылығы: себептері мен салдары. Электронды ғылыми журнал «edu.e-history.kz» № 1 (25), 2021. <https://edu.e-history.kz/ru/publications/view/1613> [10.03.2023].
3. Су Бэйхай. Қазақтың жалпы тарихы: Ерте заманнан – XX ғасырдың алғашқы жартысына дейін/ Төрт томдық зерттеу. Таяу және қазіргі заман тарихындағы Синьцзян қазақтары. Аударма, зерттеу, факсимилие. – Алматы: «Асыл кітап» баспа үйі, 2020. – 4 том. – 832 бет.
4. Найманқожа А. Қазақ. -1917. – 27 мамыр. – № 231.
5. Қазақ сиезінің ереуілдігі // Қазақ. - 1917. – 22 сәуір. – № 226.
6. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві. 9 –қор. – 1 т., 86–іс.
7. Қаһарлы 1916 жыл: (Құжаттар мен материалдар жинағы) – Грозный 1916-й год: (сб. документов и материалов). – Алматы: Қазақстан, 1998. – (саяси көпшілік басылым). Т.1. – 1998. – 423 б.
8. Объединение академических сообществ в Центральной Азии для получения новых знаний по Восстанию 1916 года и создания общих академических платформ для обмена и распространения знаний по этнически и политически чувствительным темам // https://aigine.kg/?page_id=515 [Есепке алынған күні: 06.04.2024].

УДК 794.3

КИТАЙСКАЯ КУЛЬТУРА В ИНДУСТРИИ РАЗВЛЕЧЕНИЙ

Мерханов Алмас

almasmerkhanov@gmail.com

магистрант факультета международных отношений

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель - К.М. Ильясова

Введение: Китай долгое время на протяжении истории оставался экзотикой для большинства соседей и иностранцев. Китайская культура известная своей глубиной поражала соседей, и попытки ее понять и сделать доступной массовому читателю создали многие произведения и культурные архетипы, которые известны по сей день. В данной работе, представлено осознание китайской культуры на примере настольных игр ролевого жанра. Предполагающих что человек будет вдумчиво изучать свою тему, при этом в формате развлекательного процесса. Изучение чего проявит основные темы и культурные образы интересные создателем настольных игр и их проявление в рамках самой игры.

Обсуждение: История настольно ролевых игр начинается с игры Dungeons & Dragons (или Подземелья и Драконы), которые вышли в 1974 году, основанная Гари Гайгаксом и Дэйвом Арнесоном в 1974 году. D&D основывалась в первую очередь на европейской истории и мифологии, добавляя элементы хорошо знакомые обычному потребителю из Американского рынка, который являлся основным для игр подобного жанра на рынке. Однако сам жанр ролевых настольных игр, основанный на принципе театра воображения, предполагающий воплощения разных ролей, не мог ограничиваться историей и культурой Европы. Потому с разными интервалами были воплощены разные культуры, а их образы, взятые в первую очередь из кино, были воплощены в рамках правил для игр и подсказок для взятия роли в игре. Так в 1985 году в рамках системы D&D вышла книга Oriental Adventures (Восточные Приключения), которая описывала восточную культуру в рамках понятия американского обывателя. Факторы